

**УНІКАЛЬНІСТЬ РУКОПИСНОГО КИЇВСЬКОГО ТРЕБНИКА (XV -
поч. XVI ст.) АПОСТОЛЬСЬКОЇ ВАТИКАНСЬКОЇ БІБЛІОТЕКИ
З ФОНДУ БОРДЖІО-ІЛЛІРІКО №15
ДЛЯ ІСТОРІЇ РУКОПИСНОЇ СПАДЩИНИ КИЇВСЬКОЇ РУСИ**

Вивчення рукописної книги, зокрема богослужбової, має особливе значення для українського історичного джерелознавства, книгознавства і релігієзнавства. Рукописні богослужбові книги є важливим джерелом з історії еволюції церковної думки, що відображає розвиток мови, писемності, освіти, православного богослужіння та рукописно-книжного мистецтва, так і духовної спадщини в цілому.

Серед богослужбових рукописних книг зокрема такі книги, як требники (евхологіони) мають особливу цінність для історії вітчизняної історії, джерелознавства, культури, мистецтва, та релігієзнавства, оскільки містять тексти Св. Таїнств, а також різні освячення, посвячення і благословення, які використовувала Церква для уділення своїм вірним.

Рукописні джерела, такі, як требники, що зберігаються в Україні й зокрема поза нею в м. Римі, відображають цікавий і в той же час складний період розвитку богослужбової книжності.

В історії вітчизняної рукописно-книжної культури рукописні кириличні требники, на жаль, були недостатньо досліджені з історико-кодикологічної точки зору в Україні та у периферійних зібраннях Росії, а також Риму, науково не описані та практично не залучені до наукового обігу.

Основною причиною була відсутність узгодженої методики опису, яка б охоплювала усі можливі кодикологічні аспекти та специфічні богослужбово-палеографічні й текстологічні особливості, притаманні саме цьому типу джерел. Крім того, дослідження у цьому напрямі гальмувалися і гальмуються сьогодні розпорошеністю джерел у часі, а також браком фінансування.

Незважаючи на це, все таки деякі скромні і мінімальні відомості про рукописні кириличні требники, можемо знайти в працях А. Маї, М. Красносельцева, М. Кольбух та інших. Важливо підкреслити, що серед багатьох рукописних кириличних требників, Требник Київський Апостольської Ватиканської Бібліотеки фонду Борджіо-Ілліріко №15, що був книгою митрополита Київського Ісидора в XV ст., привертав до себе увагу в ході століть багатьох дослідників. Він не перестає бути актуальним і сьогодні. Однак комплексного дослідження даного рукописного Требника Київського з найбільш повним відображенням джерелознавчих, історичних, кодикологічних, палеографічних, релігієзнавчих характеристик, що мають важливе значення для історії створення та побутування даного рукопису, практично не проводилося.

У цій статті представимо історичні, палеографічні та кодикологічні дані походження самого рукопису, а, окрім того, подамо його значення для

сучасності, оскільки він є одним із найважливіших та найоб'ємніших рукописів, що належать до джерельних пам'яток візантійсько-слов'янської писемної спадщини, що знаходяться у Ватиканській Апостольській Бібліотеці в фонді Борджіо-Ілліріко.

Історична довідка про походження, місце зберігання і використання даного рукопису в ході століть. Рукописний Київський Требник був написаний у Київській Церкві в XV-поч. XVI ст. на півночі [Марусин М. Чини Святительських Служб в Київському Евхологоні з початку XVI ст." (Gliordini pontificali nell'Eucologio Kieviano dell'inizio del secolo XVI). – Рим, 1966. – С. 1, 196]. Тепер цей Требник знаходиться в Римі, час і причина перевезення його невідомі. Вперше знаходимо відомості про нього в 1780 році в Римському архіві Сергія і Вакха Генеральної Прокуратури Чину Св.Василія Великого [Korolevskij С. Catalogus Archivi Procuratoris Generalis Ecclesiae Ruthenae in Urbe // Analecta Ordinis S. Basilii Magni.–Romaе, 1950.–Т. VII.–С. 330]. Припускається, що Требник був привезений до Риму для о. Вінкентія Зеленьки - генерального прокуратора василіянського чину в Римі. У 1780 та 1789 році о. Вінкентій Зеленька використовував його у справі номінації о. Степана Левинського на Луцьку єпископську кафедру, а також для номінації отця Петра Білянського на Львівську єпископську кафедру. Процес номінації був позначений лобіюванням інтересів василіян, оскільки поміщений у ньому устав вибору єпископа приписує обов'язок Київського митрополита вибирати і висвячувати одного із трьох кандидатів, обов'язково монахів і лише їх на нараді зібраних єпископів. Оскільки на тодішній час єдиним монашим чином в УГКЦ були отці василіяни, то з цього слідувало, що право займати єпископські кафедри, згідно з вище поданим уставом, залишалось виключно за ними [Ваврик В. Цінний пам'ятник обрядовості Київської Митрополії XV-XVI ст. // Analecta Ordinis S. Basilii Magni.–Romaе, 1963.–Т. X.– С. 391– 392].

У 1790 році, під час гарячих дискусій у Конгрегації Пропаганди Віри щодо права допуску до єпископських свячень в УГКЦ кандидатів без попереднього чернечого постригу, вище згадуваний Требник був подарований о. Вінкентієм Зеленькою секретареві Конгрегації Пропаганди Віри Стефану Борджіо з метою перешкоджання допуску до єпископських свячень кандидатів без попереднього чернечого постригу. Тим самим забезпечувалося виключне право займати єпископські кафедри представникам чину отців василіян [Там само. – С. 393]. В такий спосіб цей Требник став власністю приватної бібліотеки Стефана Борджіо, а після його смерті у 1804 році - власністю бібліотеки Конгрегації Пропаганди Віри [Там само. – С. 394].

Слід зазначити, що цей рукопис використовувався також о. Іваном Мартиновим при підготовці видання нового Требника для Галицької Митрополії УГКЦ в 1888 році [Там само. – С. 400]. З 1902 Требник переходить із бібліотеки Конгрегації Пропаганди Віри до бібліотеки Ватиканської в фонд Борджіо-Ілліріко під № 15, де зберігається й донині [Dzhurova A., - Stanchev K., -

Japundzhich M. *Catalogo dei manoscritti slavi della Biblioteca Vaticana.* – Sofia, 1985. – С. 20-21].

Палеографічні та кодифікологічні дані рукопису. **Опис складу рукопису.** Розмір рукопису становить 31 см x 17 см. Лист документу товстий, гладкий зі щільною структурою. На палітурці знаходяться дві наклейки: давніша “LVII 13” (побіч перекреслених арабських цифр 14) і новіша “*Mus. Borg. Pr (opaganda) F (ide) Illirico 15*” [Требник Київський. – Апостольська Ватиканська Бібліотека, фонд Борджіо-Ілліріко № 15]. На першому аркуші рукопису позначеному римською цифрою I знаходимо назву даного документу, написану латинськими літерами “*Euchologium Slavonicum*”. На аркушах під номерами II, II зв., III та III зв. поміщено зміст рукопису написаний латинською мовою о. Іваном Мартиновим [Ваврик В. Цінний пам'ятник обрядовості Київської Митрополії XV-XVI ст. – С. 395, 400]. Далі додані (правдоподібно в кінці XVIII на поч. XIX століття) два аркуші пронумеровані арабськими цифрами 1 зв. і 2, що були написані італійською мовою, та починаються заголовком “*Codice Rutheno*” [Там само. – С. 395]. Всі наступні аркуші рукопису також пронумеровані арабськими цифрами. Слід зазначити також, що нумерація аркушів рукопису арабськими цифрами не була первісною, а зроблена в пізніших часах.

Сам манускрипт має подвійну нумерацію: давнішу - виконану на церковнослов'янській мові та новішу - виконану арабськими цифрами у 1956 році працівниками ватиканської бібліотеки. Новіша нумерація не співпадає з давнішою, оскільки із плином часу було втрачено декілька аркушів рукопису [Там само].

Вище зазначена інформація пояснює факт існування серйозних розбіжностей у кількості аркушів пронумерованих з використанням церковнослов'янської мови та арабських цифр. Так церковнослов'янська пагінація містить п'ятсот тридцять аркушів, а арабська лише чотириста сімдесят вісім [Требник Київський. Арк. 1-478]. Вже з аркуша під номером з арабською цифрою три починається первісний текст документу, проте, як можна помітити із самої структури тексту, цей аркуш не був початковим аркушем документу, оскільки містить лише фрагмент молитви перед хрещенням, яку, за традицією, читали щоразу на день народження дитини. Тому можна з певністю свідчити, що кілька початкових аркушів документу були втрачені. Втраченими вважаються також аркуші, що були позначені цифрами з використанням церковнослов'янської пагінації, а саме: перший, другий, від сто тридцять шостого до сто п'ятдесят четвертого, від чотириста тринадцятого до чотириста тридцять дев'ятого, від п'ятсот шістнадцятого до п'ятсот дев'ятнадцятого, а також втраченими вважається кінцівка тексту рукопису, оскільки аркуш п'ятсот тридцятий не є завершальним, бо структура його тексту вказує на необхідність існування ще певної кількості аркушів, які на жаль не збереглися до сьогодні [Там само.- Арк. 1-478]. Кожний аркуш рукопису містить тридцять один рядок тексту [Там само].

Варто також зазначити, що нумерація аркушів хоч і є наскрізною, проте має одну важливу особливість - кожен аркуш, маючи власний порядковий номер, складається з двох сторінок, які проте не мають власних номерів, а позначаються наступним чином - фронтальна сторінка листка, яка позначається власним номером, та зворотня, яка позначається номером листка з приміткою “зворот” (наприклад листок під номером п'ять містить дві сторінки, фронтальну, що позначається номером листка і зворот, що позначається номером листка з приміткою “зворот” - відповідно 5 і 5 зв.). Вищесказане також стосується аркушів позначених номерами написаними з використанням римських цифр.

В тексті документу зустрічаються пропущення слів, надписи слів на полях тексту, над рядками та під останнім рядком тексту. Текст рукопису є важкий для прочитання, оскільки поодинокі слова, а інколи і цілі речення майже цілком затерті [Там само].

В рукописі також знаходимо замітки:

1. Латинські назви чернечих риз написані латинською мовою правдоподібно авторства о. Вінкентія Зеленьки на аркуші 72.- 72 зв, та інших [ВаврикВ. Цінний пам'ятник обрядовості Київської Митрополії XV-XVI ст. – С. 398]. (Надалі в тексті статті для зручності сприйняття, відтворення номеріваркушів за допомогою слів, що в точності відповідає церковнослов'янській пагінації, бу де замінене арабськими цифрами (не плутати з арабською нумерацією сторінок м а нускрипту, здійсненою працівниками ватиканської бібліотеки, яка є невідповідн ою до церковнослов'янської, оскільки не епервинною)).

2. Латинські назви церковних уставів князів Володимира Великого і Ярослава Мудрого написані латинською мовою, авторства І. Кульчицького, на аркуші 440 зв, та аркуші 443, а також розрахунки літочислення на аркушах: 397, 442 зв., 483 [Там само. – С. 398-399].

3. Назву та зміст рукопису написанні латинською мовою на початкових аркушах пронумерованих римськими цифрами I, II, III та III зв. авторства о. І. Мартинова [Там само. – С. 395, 400].

4. Деякі окремі позначення:

- a. На аркушах пронумерованих арабськими цифрами 1, 2 зв. зробленні перекреслення.
- b. На аркуші пронумерованому арабськими цифрами 1 зв., 2 знаходиться спостереження про даний рукопис написане італійською мовою.
- c. На аркушах церковнослов'янської пагінації 446 зв. і 447 знаходиться слово “Маранава”
- d. В нижній частині аркуша 525 церковнослов'янської пагінації міститься замітка написана польською мовою.
- e. На аркушах 2, 234, 530 зв., церковнослов'янської пагінації знаходимо печатки Конгрегації Пропаганди Віри.

Слід зауважити, що останніх п'ятдесят аркушів рукопису є вкрай незадовільному стані. Проте в загальному кодекс є збережений досить добре, незважаючи на часту зміну місця його зберігання.

Опис змісту рукопису. Рукописний Київський Требник є одним із найважливіших та найоб'ємніших рукописів, що належать до пам'яток

візантійсько-слов'янської писемної спадщини, що знаходяться у Ватиканській Апостольській Бібліотеці в фонді Борждіо-Ілліріко. Кодекс є багатим за змістом із надзвичайно різнорідним та цінним богословським й історичним матеріалом Київської Церкви, який містить описи церковних священодійствсеми Таїнств, Служби Божої Василя Великого та Передосвячених дарів, а окрім того подає різні церковні осв'ячення, посв'ячення та благословення і канонічні документи, серед яких устави князів Володимира Великого і Ярослава Мудрого та інші закони і права, що регулювали відношення між цивільною та церковною владою в Київській-Русі .

Рукопис своїм змістом вказує на два періоди написання. Перша його частина правдоподібно постала ще за життя митрополита Ісидора (Київського) в часах коли Малий Требник, написаний грецькою мовою був превезений із Візантії до Київській Русі де був перекладений і доповнений власними матеріалами Київської Церкви.

Важливим доказом використання першої частини Требника митрополита Київського Ісидора є присутність у ній текстів поминання і литійної молитви, в яких згадуються імена чотирьох східних патріархів часу Флорентійського собору: Григорія Мамми з Царгороду, Філодея з Олександрії, Михайла з Антіохії, та Йоакима з Єрусалиму. В цій першій частині є мова теж про Великого Князя Литовського, володаря України та Білорусії та про удільних князів. Таким чином приблизно датою формування першої частини Требника є 1450 рік.

Ця перша частина Требника була доповнена в наступному столітті другою частиною з притаманним їй візантійсько-руським характером. Доповнення містили описи церковних дійств, молитви та церковні установи, які народжувалися в літургійній практиці Київської Церкви і виразно ілюструють цілий період історії Київської Митрополії аж до часів першої половини XVI ст.

В цій частині рукопису знаходимо молитви й осв'ячення, яких не було в грецькій Церкві, що власне вказує на побут і спосіб життя християн русичів – українців. Саме в другій частині знаходиться велика кількість церковних благословень, що віддзеркалюють повсякденне життя українського народу: благословення первоплодів, жнив, худоби та інші церковні благословення, що використовуються і до нині.

Друга частина кодексу є також насичена документальним матеріалом власне Київської Церкви різних періодів. Тут містяться церковні устави князів Володимира Великого і Ярослава Мудрого, а також устав московського князя Василя Дмитрієвича (1425). Поміщене також звернення митрополита Кирила II з Володимирського Собору (1274) в справі карності духовенства. Знаходимо лист невідомого Київського митрополита до патріарха (мабуть Григорія Цамблака), датований другою половиною XV ст., оборонця автономності Київської Церкви.

Зміст Требника виразно вказує на сильну владу митрополита, майже цілковито незалежну від світської влади. Такий стан відносин між Церквою і державою був характерний для другої половини XV ст. та в перших десятиліттях XVI ст. Про це свідчить згадка про присутність у храмі князя під час висвячення кандидата на єпископську кафедру, але його участь була

винятково формальною, як протектора Церкви, людини тої самої віри. Вже пізніше, за часів Великого князя Жигмонта II (останнього Ягайлонця), Київській Церкві була накинена прикра практика королівського патронату над кандидатами на єпископські кафедри, що довела ієрархію Київської Церкви до великого занепаду, оскільки на найвищі церковні посади, шляхом протекції, часто іменувалися недостойні особи. Практики такого патронату ще не було в другій половині XV ст. та в перших десятиліттях XVI століття коли формувався даний рукопис.

У другій частині рукопису (на аркушах 449-453) подані таблиці пасхалії від 1541 до 1584 року. Ці таблиці свідчать про те, що 1540 рік є часом остаточного завершення формування даного рукописного Требника. Вказує на це також аналіз церковних устроєвих частин та натяки на відносини Церкви та державної влади.

Письмо рукопису. Письмо рукопису є злите, без відступів і кустодій, писане густим чорним чорнилом і старанним півустановом. В тексті використані малі та великі літери. Великі літери вживаються для позначення заголовків описів обрядів, назв молитов та рубрик. В каліграфії рукопису спостерігається порядок. Важливо є також підкреслити, що титли над буквами в рукописі не завжди відповідають правилам тодішньої церковнослов'янської мови [Требник Київський. Арк. 1-478].

М. Ваврик в своїй статті “Цінний пам'ятник обрядовості Київської митрополії XV-XVI ст” підкреслює, що даний рукопис носить усі ознаки середньоболгарської редакції. Дослідник також зауважує, що в тесті рукопису можна відшукати ознаки так званої «руської мови», що була в ужитку в той час на українсько-білоруських землях [Ваврик В. Цінний пам'ятник обрядовості Київської Митрополії XV-XVI ст. – С. 397- 398].

Мову написання рукопису можна віднести до XVI ст., базуючись на дослідженнях М. Ваврика [Там само], а також на інших дослідженнях тогочасної писемності та мови [Соболевский А. И. Славяно-русская палеография. – СПб., 1908. – С. 84; Свенціцький І. С. Нариси з історії української мови. – Львів, 1920. – С. 45], хоча цей факт, на нашу думку, потребує більш фахового філологічного дослідження.

Орнамент рукопису. Заголовки описів обрядів виведенні всюди кіноварною в'яззю з численними титлами. Киноваром є написані теж рубрики, ініціали, і навіть початкові слова важливих речень [Требник Київський. Арк. 1-478]. В рукописі бракує заставок, але вони є надолужені різновидними ініціалами давнішого геометричного та новішого візантійського тератологічного типу, оздобленого гарними зразками рослинного та інших орнаментів характерних для слов'янських рукописів XVI століття [Там само].

Аркуші рукопису в своїй першій частині (до арк. 383) представляють філігрань водяного знаку кабана, в той же час друга частина рукопису (від арк. 384) представляє філіграні шестиконечного подвійного хреста і восьмиконечного хреста [Ваврик В. Цінний пам'ятник обрядовості Київської Митрополії XV-XVI ст. – С. 396].

З досліджень М. Ваврика [Там само], а також інших відомих нам джерел, де знаходяться такі самі філіграні, можна припускати, що орнамент даного рукопису походить із XVI ст. [Запаско Я. Орнаментальне оформлення української рукописної книги. – К., 1960. – С. 68-69; Свенціцький І. С. Прикраси рукописів Галицької України 16 ст. – Жовква, 1922. – С. 102 -156].

Дослідники рукопису в ході історії. Перше наукове дослідження рукопису було здійснене І. Кульчицьким в книзі “*Specimen Ecclesiae Ruthenicae*”, де увага автора була звернена лише на церковні устави князів Володимира Великого і Ярослава Мудрого, а також на місяцеслов [Kulczynski I. *Specimen Ecclesiae Ruthenicae*. – Parigi, 1859. – С. 187-195].

Даний кодекс був досліджуваний також І. Мартиновим, який написав титул (назву) і зміст рукопису перебуваючи у Парижі (27. 8. 1888 р.) [Ваврик В. Цінний пам'ятник обрядовості Київської Митрополії XV-XVI ст. – С. 395]. Про це згадує відомий літургіст К. Королевський в своїй книзі “*La liturgia ed il Rito praticati dai Ruteni, voto*” [Korolevskij C. *La liturgia ed il Rito praticati dai Ruteni*. – Tipografia Poliglotta Vaticana. Romae, 1937. – С. 87].

В. Бенешевич у своїй статті “*Памятники древне-русского канонического права*”, приділяє увагу тільки церковним устанам даного рукопису, які використовує із вище поданої праці І. Кульчицького [Бенешевич В. Н. *Памятники древне-русского канонического права*.// Русская историческая библиотека.–Петроград, 1920.– Ч. II.– Вып. 1.– С. 9-26].

Даний рукопис був також використаний І. Назарком в статті “Святий Володимир Великий володар і хреститель Руси-України”, в *Analecta Ordinis S. Basilii Magni* 1954 році, де він поміщає фотокопії із уставу Володимира Великого і початок уставу Ярослава Мудрого із рукопису Київського Требника [Назарко І. Святий Володимир Великий володар і хреститель Руси-України // *Analecta Ordinis S. Basilii Magni*.–Romae, 1954.– Т. VIII.– С. 219-225].

Цей рукописний Требник також був аналізований М. Вавриком в статті “Цінний пам'ятник обрядовості Київської митрополії XV-XVI ст” в *Analecta Ordinis S. Basilii Magni* 1963 році, де автор подає історію, зміст рукопису, а також зупиняється на деяких окремих обрядах і пояснює їх [Ваврик В. Цінний пам'ятник обрядовості Київської Митрополії XV-XVI ст. – С. 391-460]. М. Ваврик говорить, що “*Il Rituale Ruthenum Mss anni 1360*” є той самий “*Vetustum volumen manuscriptum, Rituale Ruthenicum*” що його о. І. Кульчицький вживав в своїй книзі “*Specimen Ecclesiae Ruthenicae*”, а саме, досліджуваний нами рукописний Київський Требник із Ватиканської бібліотеки.

Вище згадуваний рукопис був досліджуваний також о. Мирославом Марусином в книзі “*Чини Святительських Служб в Київському Евхологоні з початку XVI ст.*” (*Gli ordini pontificali nell'Eucologio Kieviano dell'inizio del secolo XVI*) [Марусин М. Чини Святительських Служб в Київському Евхологоні з початку XVI ст.].

М. Марусин подає історичні дані про рукопис і в передмові до книжки говорить, що в XIX ст. митрополит Йосиф Сембратович можливо використовував його під час свого проживання у Римі. Саме в той час була створена в Римі літургійна комісія для підготовки нового повного требника для УГКЦ. М. Марусин подає зміст рукопису і описує богослужіння подані в ньому, а також представляє деякі частини тексту рукопису - фрагменти молитов, рубрики. Дослідник робить деякі порівняння із латинським обрядом із часу перших століть, а також іншими слов'янськими требниками [Там само].

Історик Микола Чубатий в своїй рецензії на книгу о. М. Марусина (*“Чини Святительських Служб в Київському Евхологоні з початку XVI ст.”* (Gli ordini pontificali nell'Eucologio Kieviano dell'inizio del secolo XVI)) підкреслює, що Требник мав дві редакції. Перша редакція була здійснена за життя митрополита Ісидора до 200 аркуша (згідно арабської пагінації), а друга у пізніших часах. Звідси автор висуває гіпотезу, що перша редакція Требника була здійснена Митрополитом Київським Ісидором [Чубатий М. Огляди і очерки // Богословія. – Львів, 1967. – Кн. 1-4. – Т. XXXI. – С. 205-207].

Я. Щапов в своїй книзі *“Древнерусские княжеские уставы XI-XV вв.”* представляє скорочений текст уставів князя Володимира Великого і Ярослава Мудрого, а також грамоту князя Московського Василя Дмитрієвича для митрополита Кипріяна складену в 1402-1403 роках. Я. Щапов для написання даного дослідження скористався працею І. Кульчицького *“Specimen Ecclesiae Ruthenicae”* в якій останній помістив згадані документи взявши їх із рукописного Київського Требника попередньо редагувавши та переклавши на латинську мову [Щапов Я. Н. Древнерусские княжеские уставы XI-XV вв. – М., 1976. – С. 60-62].

Публікація каталогів слов'янських рукописів Ватиканської Бібліотеки фонду Борждіо-Ілліріко в 1985 році стала також новим джерелом, з якого можемо почерпнути деякі відомості про слов'янські рукописи взагалі та про рукописний Київський Требник зокрема [Tre alfabeti per gli slavi: Catalogo della mostra allestita nella Biblioteca Vaticana per l'undicesimo centenario della morte di San Metodio. Comitato della Santa Sede per i santi Cirillo e Metodio. – Città del Vaticano: Biblioteca Apostolica Vaticana, 1985].

В 1999 році професор Східного Папського Інституту міста Риму М. Арранц для ґрунтового дослідження поділив даний рукопис на п'ять частин і запропонував студентам для написання докторських дисертацій.

На сьогодні по трьох частинах рукопису були написані і захищені докторські дисертації студентами із України (І. Шеметом [Shemet I. L'Eucologio Kieviano della Biblioteca Apostolica Vaticana N. 15 del Fondo Borgio-Ilirico. Parte I (ff. 1-134). – Roma, 2002], О. Товтом [Tovt O. L'Eucologio Kieviano della Biblioteca Apostolica Vaticana, №15 del fondo Borgio – Ilirico. Parte III (ff. 234v – 356). – Roma, 2007] і П. Сабатом [Sabat P. L'Eucologio Kieviano della Biblioteca Apostolica Vaticana N. 15 del Fondo Borgio-Ilirico. Parte I (ff. 356-453). – Roma, 2009.]) в Східному Папському Інституті в місті Римі під керівництвом проф. М.

Арранца. Після його смерті в 2008 році досі залишилися неопрацьованими дві частини даного рукопису, які ще очікують свого дослідження.

Назви і датування рукопису в ході історії. Рукописний Київський Требник із фонду Борджіо-Ілліріко був названий і датований дослідниками в ході століть так:

1. Кульчицьким: “*Rituale Ruthenicum*” або “*Vetustum volumen manuscriptu m Rituale Ruthenicum*” [Kulczynski I. Specimen Ecclesiae Ruthenicae. – С.147-149].
2. Мартиновим: “*Euchologium Slavonicum*”, або “*Codex hic dictum Euchologium, saeculo XVI-XVII in Rossia meridionale in quodam monasterio Kioviensis metropolis scriptus, i nizio et fine mutilus*” [Ваврик В. Цінний пам'ятник обрядовості Київської Митрополії XV-XVI ст. – С. 395-400].
3. М. Вавриком: “*Требник, або кодекс Василянський Апостольської Бібліотеки поч. XVI ст*” [Там само. – С. 391-460].
4. М. Марусином і М. Чубатим: “*Евхологійон, або Требник митрополита Київського XV, або першої половини XVI ст*” [Марусин М. Чини Святительських Служб в Київському Евхологійоні з початку XVI ст. – С. 1; Чубатий М. Огляди і очерки. – С. 206-207].
5. М. Джапунджічем: “*Euchologium Slavonicum del sec. XV*” [Japundzhich M. I codici slavi della Biblioteca Vaticana. Fondo Borgiano-Illirico // Ricercheslavistiche. – Romae, 1968-1969. – Т. XV- XVI. – С. 107].
6. М. Арранцом: “*L'Eucologio di Kiev*” secondo il manoscritto slavo Borgiano-Illirico 15 della Biblioteca Vaticana” [Arranz M. Giudizio del moderatore P. Miguel Arranz sull'Eucologio manoscritto 662 della Biblioteca Nazionale di Grecia. – Romae-PIU, 2004. – С. 1], або “*Cod. Vat. Borgio-Illiricum 15 (XVI s.)*” [Требник Київський. – Арк. I].
7. Групою дослідників: А. Джировою, К. Станчевим і М. Джапунджічем: “*Grande Trebnik (Eucologio Magnum) del Metropolita di Kiev (XVI/1540)*” [Dzhurova A., - Stanchev K., - Japundzhich M. Catalogo dei manoscritti slavi della Biblioteca Vaticana. – С. 167].
8. Групою дослідників: І. Шеметом, О. Товтом і П. Сабатом: “*L'Eucologio Kieviano della Biblioteca Apostolica Vaticana N. 15 del fondo Borgio-Illirico*” [Shemet I. L'Eucologio Kieviano della Biblioteca Apostolica Vaticana N. 15 del Fondo Borgio-Illirico; Tovt O. L'Eucologio Kieviano della Biblioteca Apostolica Vaticana, №15 del fondo Borgio – Illirico; Sabat P. L'Eucologio Kieviano della Biblioteca Apostolica Vaticana N. 15 del Fondo Borgio-Illirico].
9. Іншими дослідниками: “*Eucologio slavo-ecclesiastico del sec. XV*” [Tre alfabeti per gli slavi: Catalogo della mostra allestita nella Biblioteca

Vaticana per l'undicesimo centenario della morte di
San Metodio. Comitato della Santa Sede per i santi Cirillo e Metodio. –
С. 134].

В церковних документах даний рукописний Требник був датований і названий:

1. В римському архіві Сергія і Вакха Генеральної Прокуратури Чину Св. Василя Великого: “*Euchologium Ruthenum pervetustum, manuscriptum, anni 1360*” [Korolevskij С. Catalogus Archivi Procuratoris Generalis Ecclesiae Ruthenae in Urbe. – С. 330].
2. В інвентарі Музею залишеному кардиналом Стефано Борджіо: “*Codice Manoscritto in foglio cartaceo N 338*” [Ваврик В. Цінний пам'ятник обрядовості Київської Митрополії X V-XVI ст. – С 394].

Сьогодні даний рукописний Требник знаходиться в Ватиканській Бібліотеці і в фонді Борджіо – Ілліріко під № 15 і під латинським титулом “*Eucologium Slavonicum*” [Dzhurova A., - Stanchev K., - Japundzhich M. Catalogo dei manoscritti slavi della Biblioteca Vaticana. – С. 20-21].

Значення рукописного Київського Требника для сучасності. Рукописний Київський Требник є унікальним для історії церковної літератури загалом та історії Київської Церкви зокрема, а його важливість та наукова цінність полягає у наступному:

1. Требник залишається одним із найбільших слов'янських манускриптів, що збереглися практично в цілості до сьогоднішнього дня.
2. Перша частина Требника була богослужбовою книгою митрополита Київського Ісидора, якому гіпотетично приписується авторство її перекладу з грецької мови та пізніших слов'янських додатків, окрім того цей документ регулював богослужбове та суспільне життя Київської Церкви у XV- XVI ст.
3. Даний Требник є старший від відомого Требника митрополита Київського Петра Могили і служив певною мірою основою для створення літературної, літургійної, канонічної та історичної бази, що була використана під час написання Требника П. Могили.
4. Требник є носієм і важливим джерелом вивчення літературної, літургійної, наукової, культурної, етнографічної та законодавчої спадщини, окрім того він висвітлює тривалий період літургійного життя неподіленої Київської Церкви, що проіснувала до 1596 року.
5. Требник є вільним від впливу латинізації, на противагу Требнику митрополита Петра Могили.
6. Требник ілюструє первинну модель обряду Київської Церкви.

Даний Требник відкриває широкі можливості для історичної науки в царині літературних, палеографічних, етносоціальних, історико-правових, релігієзнавчих та філологічних досліджень, оскільки яскраво і багатовекторно представляє тогочасне соціальне, політичне, культурне та релігійне життя українського народу.

А н о т а ц і ї

У статті П. Сабата висвітлено історію та походження рукописного Київського Требника (XV- поч. XVI ст.) Апостольської Ватиканської бібліотеки із фонду Борджіо-Ілліріко № 15, окреслено місця зберігання і способи використання у ході століть. Окрім того подано опис змісту документу, наведено бібліографію палеографічних, кодифікологічних та історіографічних досліджень рукопису. Вказано на унікальність та важливість рукописного Київського требника для української історичної науки.

Ключові слова: Київський Требник, Київська Церква, рукопис, походження, традиція, період, редакція, нумерація, зміст, опис.

В статье П. Сабата освещено историю и происхождение рукописного Киевского Требника (XV-нач. XVI в.) Апостольской Ватиканской Библиотеки из фонда Борджіо-Иллирико № 15, очерчено место збереження и способы использования в течение веков. Кроме этого дано описание содержания документа, представлено библиографию палеографических, кодификологических и историографических исследований рукописи. Обращено внимание на уникальность и важность рукописного Киевского требника для украинской исторической науки.

Ключевые слова: Киевський Требник, Киевська Церков, рукопис, происхождение, традиция, период, редакция, нумерация, содержание, описание.

The article P. Sabat discusses the genesis of the Kyiv Euchologion (XV-XVI centuries) preserved at the Vatican Apostolic Library of the Borgio-Ilirico Fund № 15. It also describes the location of preservation and ways of its usage throughout centuries. Besides, the article describes elements and content of the document, as well as recent manuscript studies of its paleography, codex research, and historiography. It emphasises the uniqueness and importance of the Kyiv Euchologion for the Ukrainian historical studies.

Key words: Kyivan Euchologion, Kyivan Church, manuscript, genesis, tradition, period, editing, numeration, content, description.

---

* Сабат Петро – доктор богослов'я, викладач кафедри богослов'я Українського Католицького Університету (м. Львів).